

DÜNDEN BUGÜNE EKONOMİ YAZILARI

V

Editörler

Selçuk Koç | Mehmet Çağrı Gözen
Kerem Çolak

DÜNDEM BUGÜNE EKONOMİ YAZILARI V

Editörler: Selçuk Koç - Mehmet Çağrı Gözen - Kerem Çolak

Yayın No.: 1324
E-ISBN: 978-625-433-988-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2022

© Copyright 2022, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımını yapılamaz. Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürüt- mekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır. "NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Polat -seda@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Koç, Selçuk., Gözen, Mehmet Çağrı., Çolak, Kerem.
Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları V / Editörler: Selçuk Koç - Mehmet Çağrı Gözen - Kerem Çolak
1. Basım, VI + 154 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
E-ISBN: 978-625-433-988-2
İktisat, Ekonometri, Güncel İktisadi Konular
ECOEI Publication Number: 25

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.comwww.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

SUNUŐ

“Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları” kitap serimizin beşinci kitabı ECOEI Yayınlarının kitabı olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Bu kitap nitelikli ve özgün çalışmaların bir araya getirilip derlenmesiyle oluşturulmuştur. Kitapta yer alan çalışmalar hakem kurulunun denetiminden geçtikten sonra kitapta yer almaya hak kazanmıştır. Akademisyenlerin ve araştırmacıların bilimsel çalışmalarını yaparken faydalanabilecekleri ve onlara yardımcı olabilecek ulusal bir kaynak olması amacıyla basılan kitabımıza www.ecoei.org sitesinde yer alan kütüphanemizden ulaşılabilir.

Dünden Bugüne İktisat Yazıları kitabımızın beşincisinin iktisat alanında araştırma yapan genç iktisatçılara, iktisat konularına meraklı olan okuyuculara faydalı olmasını ve yeni ufuklar açmasını diliyoruz. Kitabın teknik bir kitap olması okuyucunun ortalama iktisat bilgisine ihtiyaç hissedilmesine neden olacaktır. Ancak bu teknik boyut akademik çalışmalarını yapan okuyucularımız açısından değerli bir kaynak kitap olmasını ümit ediyoruz.

Editörler: Selçuk KOÇ, Mehmet Çağrı GÖZEN, Kerem ÇOLAK

İÇİNDEKİLER

Tarım Ürünleri İhracatı Tarım Alanları Ayak İzi Üzerinde Etkili mi? Türkiye Örneği	5
Hilal Armağan RUFAIOĞLU - Mustafa Kemal BEŞER	
Sağlık Sektöründe Asimetrik Bilgi, Etkileri ve Çözüm Yolları Açısından Değerlendirilmesi	21
Berna HIZARCI BEŞER - Sena DÖNMEZ	
Reel Konut Fiyatlarında Balonların Varlığı: Türkiye için bir Uygulama	35
Mehmet Çağrı GÖZEN	
Kayıp Mücevher: Belesân	43
Hüseyin DOĞAN	
G-7 Ülkelerinde Sürekli Gelir Hipotezinin Test Edilmesi: Bir Panel Birim Kök Testi Uygulaması	52
Fikriye Ceren BOSTANCI	
Uluslararası Baharat Ticaretinde Rekabetin Belirlenmesi	57
Sedanur DEMİR - Figen BÜYÜKAKIN	
Türkiye’de Küresel Isınmayla Mücadelede Çevresel Vergiler ve İklim Anlaşmalarının Rolü	69
Berna HIZARCI BEŞER - Onur PİRİNÇ	
Covid-19 Krizinin OECD Üye Ülkeleri Ölçeğinde Yakınsama-Iraksama Sonuçları	88
Ömer Diler	
Seçili G-7 Ülkelerinde Satın Alma Paritesi Geçerli mi? Fourier Birim Kök Testi Uygulaması	99
Fikriye Ceren BOSTANCI	
Endüstri 4.0’ın Belirleyicileri: Nesnelerin İnterneti ve İş Modelleri Üzerine Etkisi	105
Yüksel BAYRAKTAR - Masoud SHEIKHI	
COVID-19 Pandemisinde Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomide Çalışma Saatleri Kayıpları: İstatistiksel Bir Bakış	116
Nilgün ACAR BALAYLAR - Hamdi EMEÇ -Şenay ÜÇDOĞRUK BİRECİKLİ	
Havayolu İşletmelerinin Finansmanı ve Salgın Ekonomisinin Etkileri	152
Sultan GEDİK GÖÇER - Didem RODOPLU ŞAHİN	
Sürdürülebilir Biyoekonomi ve Devlet Regülasyonları	163
Cansın Kemal CAN	

Kayıp Mücevher: Belesân

Hüseyin DOĞAN¹

Antikçağ ve Ortaçağ'da, ahşabının kalitesi, kokusu, tıbbi değeri, kültürel önemi gibi bir dizi nedene bağlı olarak bir takım bitkiler yüksek ekonomik değerleri ile ön plana çıkmıştır. Söz konusu bitkilere, saydığımız özelliklerinin yanı sıra uzak coğrafyalardan taşınmaları ve nadir bulunmaları eklenince fiyatlarının astronomik seviyelere çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışma, hem ekonomik değeri hem de kültürel ve siyasal etkileri bakımından yetiştiği coğrafya için benzersiz olan belesân² odak noktasına alarak, Antikçağ ve Ortaçağ iktisat algısına dair bir perspektif sunmaktadır.

Dönemin ekonomik değerleri ile meşhur olan abanûs,³ sandal,⁴ kust,⁵ sümbül,⁶ 'ûd,⁷ kâfur,⁸ darçîn,⁹ vb. bitkilerinin yanı sıra çok sayıda değerli taş ile misk¹⁰ ve 'anber¹¹ gibi maddelerin de Hindistan orijinli olması ya da ticaretinin Hindistan üzerinden yapılması coğrafyanın dönem boyunca her türden zenginliğin anavatanı olarak kabul edilmesinin yolunu açmıştır (Herodotus, 1921, s.133; Pausanias, 1926, s.73; Strabo, 1961, s.243). Hem Antikçağ hem de Ortaçağ yazını, bu türden değerlerin özellikle Hindistan ve civarında görülmesini göksel bir nedene dayandırma eğilimindedir. Hint mitolojisi bitkilerin, Indra'nın cennette nektar içerken yeryüzüne düşürdüğü damlalardan yetiştiğini savlarken (Dutt, 1877, s.161), Josephus (ö. y. 100), Tanrının Âdem ve karısı için Hindistan'da her çeşit bitkinin bulunduğu bir cennet bahçesi diktiğine yönelik rivayeti aktarmış (Josephus, 1961, s.19), İslâm yazınında ise Âdem'in cennetten Serendib adasına indirildiği ve bölgenin meşhur bitkilerinin Âdem'in pişmanlık gözyaşı ile avret bölgelerini kapattığı cennetten alınma yaprakların kuruyarak dağılmasından oluştuğu öne sürülmüştür (Müstevfi, 2018, s.18; Seçkin, 1991, s.19; Kayal, 1992, s.49).

Hindistan'ın pahalı bitkileri Antikçağ ve Ortaçağ boyunca İpek yolunu takip eden kervanlar yahut Bengal Körfezi'nden 'Aden'e yol alan gemilerle Akdeniz havzasının hükümdar ve soylularına taşınmış, bölgenin zenginlikle eş anlamlı kabul edilmesi, Antikçağ ve Ortaçağ'ın bölgesel güçlerinin, İskender (ö. MÖ 323), Mahmûd (ö. 1030), Timur (ö. 1405) örneklerinde görüleceği gibi gerek istila gerekse ticari anlaşmalar yoluyla coğrafyaya olan özel ilgilerini beslemiştir.

Nitelik ve nicelik bakımından aynı olmasa da Akdeniz havzasından da ekonomik değerleri ile meşhur olmuş bitkiler kayda geçmiştir ve bu bitkiler de tıpkı Hindistan örneğinde olduğu gibi mitolojik ve/veya dinsel referanslarla anılmıştır. Bitkilerin etrafından oluşturulan söz konusu figüratif arka plan, ekonomik değeri yüksek olan bitkilerin korunması için yerel nüfus üzerinde bir aidiyet bilinci oluşturulmasına hizmet etmiş, ayrıca anavatanları dışında yetiştirilmelerini önleyerek monopol statülerinin korunmasını sağlamış, kutsiyet çerçevesine bağlı olarak da fiyatlarının artmasını sağlamıştır.

Antikçağ'da bitkiler özelinde tekel piyasasının en açık biçimde görüldüğü tür silphiumdur. Kültüre alınmasının mümkün olmadığı kaydedilen bitkinin tohumlarının afrodizyak ve uyuşturucu etkilerinin keşfedilmesinin ardından kısa süre içinde üst sınıf arasında popüler olmuş, bitkinin tohumu ağırlığınca

¹ Doktora öğrencisi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. huseyincahiddogan@gmail.com ORCID: 0000-0003-4290-5062

² *Commiphora gileadensis*. Bitki adları her bir yazında farklı kelimelerle karşılanmıştır. Biz metinde birlik sağlamak adına çalışmamız boyunca kullandığımız tüm bitki adları için Ortaçağ Türkçe yazınında geçen isimlerini kullanmayı tercih ettik. Ayrıca dipnotta bilimsel adlarını da gösterdik.

³ *Diospyros ebenum*.

⁴ *Santalum album*.

⁵ *Saussurea costus*.

⁶ *Nardostachys jatamansi*.

⁷ *Aquilaria malaccensis*.

⁸ *Cinnamomum camphora* ve *Dryobalanops aromatica*.

⁹ *Cinnamomum verum*.

¹⁰ *Moschus moschiferus*'dan elde edilen madde.

¹¹ *Physeter macrocephalus*'dan elde edilen madde.

gümüş denariye satılmış, endemik olduğu Sirenyka kısa süre içinde zenginleşmiş ve bunun bir göstergesi olarak paralarının üzerine bitkinin resmini işlemişlerdir. Gaius Julius Caesar (ö. MÖ 44)'ın dictator olması ile sonuçlanan iç savaş (Bellum civile) boyunca kamu hazinesinden altın ve gümüşün yanı sıra silphium tohumları da harcanmış, ancak olasılıkla aşırı toplanmaya bağlı olarak bitkinin en son Nero Claudius Caesar (ö. 68) dönemimde görüldüğü belirtilmiş ve bu tarihten sonra soyunun tükendiği kabul edilmiştir (Theophrastus, 1916, s.15-21; Pliny, 1970, s.445; Herodotus, 1921, s.375; Strabo, 1917, s.511; Strabo, 1967, s.199; Peck, 1898, s.458).

Çalışmamızın odağında olan belesânın serüveni de silphium ile bir dereceye kadar benzerlik taşımaktadır. Ortaçağ Türk Uygarlığı yazınında belesân (بلسان) ve başâm (باشام) adı ile geçen bitkiler, Aramice besâmâ (ܒܫܡܐ), İbranice bosem (בושם), Antik Yunanca balsamon (βάλσαμον), Latince balsamum sözcükleri ile ortak kökene sahiptir ve köken itibarıyla yağların efendisi yahut tanrının yağı anlamına gelmektedir (McClintock ve Strong, 1882, s.868). Bu anlam tek başına bize, bitkinin dinsel ritüeller ve vücut bakımında kullanılmış olmasının yanı sıra, tıbbi değerinin de yüksek olduğuna dair geniş bir çerçeve sunmaktadır.

Belesân, silphiumun trajik kaderini paylaşmıştır ancak bu hayli ilginç bir biçimde gerçekleşmiştir. Antikçağ kaynakları bitkiyi, tarihi Kenan bölgesinin Eriha ve Gilead gibi şehirlerini merkeze alan bir coğrafyaya yerleştirmişken, Ortaçağ kaynakları bu bölgenin adını anmamış, dahası bitkinin Mısır endemiği olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak ister Kenan, isterse Mısır olsun, her durumda bitki dar bir yayılış alanına sahiptir ve ekonomik değeri göz önünde bulundurulduğunda sadece bitki değil, bitkinin coğrafyası da ekonomik anlamda stratejik önem kazanmıştır. Nitekim 66-73 yılları arasında cereyan eden Birinci Yahudi Savaşı'nın nedenleri arasında Roma'nın belesân ağaçlarını koruma motivasyonu da sayılmış, savaşın ardından belesân popülasyonları ile ilgili tüm süreçler Roma Maliye makamlarının uhdesine devredilmiş, Vespasianus (ö. 79) ve Titus (ö. 81) zafer sonrası belesânı Roma'daki resmigeçitte sergilemişlerdir (Pliny, 1960, s.79-87). Bu türden geçitler hem halka hem de komşu devletlere yönelik mesajlar içeren sembollerle desteklenirdi ve bizim örneğimizde Ortadoğu'nun önemli bir iktisadi kaleminin sergilenmesi ile verilmek istenen mesaj, Roma'nın sınırlarının Ortadoğu'ya kadar genişlediği ve bölgenin zenginliğinin artık Roma'nın tasarrufunda olduğudur. Bu durum ayrıca belesânın Avrupa'da daha önceden tanımlanıp kayıtlara geçtiğine, bilindiğine ve kullanılıyor olduğuna da işaret eder.

Klasik canlı bilimi kaynaklarında canlıların tanımlanmasında iki başat yaklaşım izlenmektedir ve iki yaklaşım da konu edinilen canlının bilinirlik ve kullanım düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir. Basitçe, buğday, arpa, koyun, horoz gibi herkesçe bilinen bir canlı hakkında yazarlar, eserden faydalanacak kişilerin meşhur olan canlı hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları ön kabulü ile doğrudan canlının fayda ve varsa zararları hakkında yorumlarını aktarırken, egzotik ya da dar yayılışlı bir canlı söz konusu olduğunda girişte kültürel ve dinsel değerleri ile morfolojik özelliklerinin yanı sıra zaman zaman yayılış alanına dair bilinenleri de aktarmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, canlının iktisadi, tıbbi yahut kültürel olarak zengin bir arka plana sahip olması ile doğrudan ilgilidir. Belesân da taşıdığı önem nedeniyle klasik kaynaklarda zengin bir tanım çeşitliliğine sahiptir.

Tanımlara göre belesân, form ve boy olarak hudad,¹² uksiyâkantus¹³ yahut nârî andıran, yoğun dallı, daha soluk olmakla birlikte yaprakları biçim olarak circîr,¹⁴ merzencûş¹⁵ ve sezâb¹⁶ yapraklarına benzeyen, fülful¹⁷ tadında, menevüş¹⁸ kokulu, her iki ucu sivri ve kırmızı renkli meyveler taşıyan her dem yeşil bir çalının adıdır. Bitkinin ekonomik açıdan en değerli olan parçasının reçinesi olduğu, ardından dallarının geldiği ve son sırada da meyvelerinin olduğu kaydedilmiştir (Theophrastus, 1916, s.245-247; Dioscorides, 2005, s.19-20; Strabo, 1930, s.291-293; Tacitus, 1962, s.185; Josephus, 1957, s.475; Pliny, 1960, s.79-87; Pausanias, 1935, s.293; Everett, 2012, s.299-301, 373). Bitkinin organları

¹² *Rhamnus saxatilis*.

¹³ *Pyracantha coccinea*.

¹⁴ *Eruca vesicaria*.

¹⁵ *Origanum majorana*.

¹⁶ *Ruta graveolens* ve *Ruta montana*.

¹⁷ *Piper longum* ve *Piper nigrum*.

¹⁸ *Pistacia terebinthus*.

ile çok sayıda farklı bitki arasında benzerlik kurulmuş olması, bitkinin önemine dair somut bir kanıt sunmaktadır. Yazarlar, bu çok önemli bitkiyi görme ve aktarma hususunda deyim yerindeyse bilimsel bir zorunluluk duymuşlardır. Belesân bu nedenle, tanım çeşitliliği bağlamında bu denli kapsamlı bilgi edinebildiğimiz nadir bitkiler arasında yer alır.

Benzer bir yaklaşım ve dolayısıyla benzer bir farklılık bitkinin reçinesinin hasadı ile ilgili tanımlarda da karşımıza çıkmaktadır. Reçinenin Sirius'un¹⁹ doğuşunda hasat edildiği, bükülmüş demir parçaları ile ağacın gövde ve dalları yarılarak toprak kaplara ya da cam kavanozlara alındığı belirtilmiş (Theophrastus, 1916, s.221, 245-247; Dioscorides, 2005, s.19-20; Strabo, 1930, s.291-293), bazı kaynaklarda ise demir kullanımının ağaca ve reçinenin kalitesine zarar verdiği gerekçe gösterilerek taş, kemik ya da çanak-çömlek parçası ile delinerek toplandığı (Tacitus, 1962, s.185; Josephus, 1957, s.475; Pliny, 1960, s.79-87) ifade edilmiştir.

Tanım zenginliği bitkinin yayılış alanı için de geçerlidir. Antikçağ kaynaklarında belesânın yayılış alanı hakkında çok sayıda bölge adı anılmakla birlikte, anılan bölgelerin tamamının Şeria nehri ve Taberiye gölü ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir ve bu bakımdan bitkinin yayılış alanı ile ilgili veriler tutarlıdır. Buna göre bitki, Yahudiye'de bulunan Gilead vadisinde, Şeria nehrinin suladığı Taberiye gölü yakınlarında bir ovada, Eriha'da bir vadide, Nabatîlerin ülkesinde bir vadide, Anti-Lübnan Dağları ile Şam arasındaki bir bölgede, en büyüğü dört dönüm genişliğinde olan iki lokasyondan bilinmektedir. Tıpkı silphiumda olduğu gibi, belesânın da anılan coğrafyalar dışında yetiştirme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve bu reçinenin fiyatını doğrudan etkilemiştir (Dioscorides, 2005, s.19-20; Tacitus, 1962, s.185; Plutarch, 1920, s.219; Diodorus, 1967, s.47; Josephus, 1957, s.475; Josephus, 2006, s.646; Pliny, 1960, s.79-87; Everett, 2012, s.299-301, 373; Theophrastus, 1916, s.245-247; Strabo, 1930, s.261, 291-293). Coğrafi veriler bizi, hem bitkinin dar bir yayılış alanına sahip olduğu hem de popülasyonlarının küçük olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bu durumda rekolte az olacaktır ve bu da ürüne ulaşmak için ödenecek tutarın yükselmesine neden olacaktır. Coğrafi bilgilere eklenebilecek diğer detay ise, kâfur (Şirvânî, 1999, s.238; Akçay, 1999, s.95; Ahmedî, 2020, s.593) ve dârçîn (Pliny, 1960, s.63) gibi pahalı bitkileri toplamanın, bitkilerin yanında vahşi hayvanların bulunması nedeniyle güç olduğuna dair bitkilerin fiyatlarını arttırmaya yönelik manipülatif söylentilerin bir benzerinin belesân için de kurulmuş olmasıdır. Ancak buradaki fark, belesânın çevresinde bulunan yılanların hasada olumsuz etkilerinin bulunmadığı, bilakis bu yılanların kutsal kabul edilerek zarar görmelerinden özellikle kaçınıldığı kaydedilmiştir (Pausanias, 1935, s.293). Bitki ve yılan bağlantısı, bir bakıma belesânın neden meşhur bir panzehir olarak kabul edildiğini de açıklar.

Yukarıda değindiğimiz, Hindistan kökenli bitkilerle Âdem'in bağlantılandırılma motivasyonuna benzer biçimde belesân için de kutsal bir arke bağlantısı mevcuttur. Buna göre, belesân Belkıs'ın Süleyman'a getirdiği hediyeler içinde bulunan bir kökün toprağa dikilmesi ile Yahudiye'de yetismeye başlamıştır (Josephus, 1950, s.665). Ancak bu bilgi, Yakub'un Mısır'a gönderdiği oğullarının yanına Mısır hükümdarına hediye verilmek üzere belesân vermiş olduğu (Josephus, 1961, s.217) yahut *Tevrat*'ın Tekvin bölümünde yer alan, Gilead yönünden gelen İsmaili²⁰ bir kervanın develerinin belesân yüklü olduğu bilgileri ile uyumlu değildir. Anılan kervan, kardeşlerinin Yûsuf'u sattığı kervandır ve Mısır'a gitmektedir. Bu bilgiler iki açıdan; birincisi Yakub'un Süleyman'dan daha önce yaşadığı göz önüne alındığında tarihsel, ikincisi ise bitkinin Yahudiye'de endemik olduğuna dair kayıtlar düşünüldüğünde coğrafi bağlamda tutarsızdır. Ancak her durumda bu aktarımlar, belesânın *krallara layık* bir hediye kalemi olduğunu imlemesinin yanı sıra ticaretinin yapıldığına dair kanıtlar sunması bakımından değerlidir ve belesânın ekonomik değerinin bilinirliğini en azından milattan önce onuncu yüzyıla kadar götürmektedir. Öte yandan en az iki Antikçağ kaynağı, Sebe, yani kutsanmış Arabistan'da²¹ kıyı boyunca başka bir belesân türünün yetiştirdiğini kaydetmiştir ve bu durumda Belkıs ve Sebe bağlantısının

¹⁹ *Alpha canis majoris*, Akyıldız, tam olarak yılın en sıcak günleri kastediliyor.

²⁰ Genel yönelim İbrahim'in iki oğlundan İshak'ın Yahudilerin, İsmail'in ise Arapların atası olduğu yönündedir. Bu durumda İsmaili ismi ile Nabatîler kastediliyor olsa gerektir.

²¹ Arabia felix, Arap yarımadasının güneyi, Sokotra adasının karşısı. Yunanlar ve Romalılar, Sebe ülkesinin anlatılagelen zenginliği, bereketli toprakları, kalabalık hayvan sürüleri ve çok sayıda ekonomik değeri yüksek bitkiyi barındırdığı için coğrafyayı böyle adlandırır. Bu coğrafya Hindistan üzerinden gelen ticari gemilerin mallarını indirdiği 'Aden limanını da ihtiva eder ve bu kutsanmış nitelemesinde Hindistan'dan gelen ticari malların etkisi yadsınamaz.

tamamen tutarsız olmadığı sonucuna da ulaşmak mümkündür (Diodorus, 1967, s.225; Strabo, 1930, s.347). Bu kayıtların belesân ile aynı cinse (*Commiphora*) bağlı başka bir taksona işaret ediyor olma olasılığının yanı sıra popülasyonlar arasındaki kalite farkı nedeniyle Yahudiye'nin diğer bölgelerdeki belesânların önüne geçmiş olması ile de ilintili olabilir. Daha geniş yayılış olmakla birlikte bazı bitki türleri, encîr²² ve şeftâlû²³ örneklerinde olduğu gibi muayyen bir coğrafyada yetiştirilen örnekleri ile ön plana çıkmıştır.

Ortaçağ'a gelindiğinde ise belesânın coğrafyasının radikal biçimde değiştiğini görüyoruz. Belesân coğrafyası söz konusu olduğunda Antikçağ ile Ortaçağ kaynaklarının verdiği bilgiler tamamı ile farklıdır. Ancak bitki önemli iki özelliğini hâlâ korumaktadır, Dar yayılışlı olma ve devlet kontrolünde üretilme. İbnü'l-Baytâr (ö. 1248), İbn Sînâ (ö. 1037), İbn Cülcül (ö. 994) ve Gâfikî (ö. 1165) gibi Ortaçağ'ın önemli bitki bilimcilerinin yanı sıra çok sayıda otorite, belesânın sadece Mısır'ın 'Ayn eş-Şems adı verilen bölgesinde hükümdarın himayesi altındaki bir bahçede bulunduğunu, bütün işlemlerin devlet görevlilerince yürütüldüğünü, başka yerlerde yetiştirilmesinin önüne geçmek için fide ve tohum ihracatının kesinlikle yasak olduğunu, reçinesinin bir dirheminin on dinar üzerinden alıcı bulunduğunu aktarmışlardır (İbn el-Beithar, 1881, s.255-257; İbni Sina, 1998, s.105-106; Ghâfiqî, 1937, s.246-248; Abd-Allatif, 1810, s.88; Sarıkaya, 2010, s.203; Gedizli, 2011, s.107; Al, 2010, s.52; Şirvânî, 1999, s.210; Semerkandî, 2020, s.320). Adı geçen bilim insanlarının belesânın fiziksel tanımları ise Antikçağ yazınında yer alan tanımlar ile birebir aynıdır. Bu tanımın dışına sadece, Ortaçağ'da bitkilerle ilgili yazılmış olan en özgün eser olan *Kitâbü'n-Nebât*'ın sahibi Dineverî (ö. 895) çıkmıştır. Ona göre belesân, küçük yapraklı, sert dallı ve hoş kokulu bir çalıdır. Yaprakları koparılnca ya da dalları kesilince beyaz bir usare sızdırmakta, engebeli araziler ile yüksek rakımlı bölgelerde yetişmekte, dalları dış temizleme aracı olarak, yaprakları ise saçları siyaha boyamak için kullanılmaktadır (Breslin, 1986, s.68-69).

Kaynaklarımız belesânın rekoltesi ve fiyatı ile ilgili de detaylı bilgiler vermiştir. Akdeniz havzasında yetişen bir bitki için Antikçağ ve Ortaçağ yazınlarında bu türden detaylar verilen tek bitki belesândır. Tüm hasat boyunca en fazla altı ya da yedi kavanoz (ortalama yirmi litre) toplanabilen reçine, ağırlığının iki katı gümüş üzerinde fiyatlandırılmıştır (Theophrastus, 1916, s.245-247; Dioscorides, 2005, s.19-20; Pliny, 1960, s.79-87; Everett, 2012, s.373). Reçinenin bu denli yüksek fiyattan alıcı bulması, doğal olarak bir dizi sahtecilik vakasını da beraberinde taşımış, kınâ²⁴ mastakî²⁵ zanbak²⁶ gibi bitkilerin yağları reçineye eklenerek ihraç edilmiştir. Yazarlarımız sahtecilik vakalarını aktarırken, saf reçinenin nasıl anlaşılacağına dair ipuçlarını da sıralamışlardır. Buna göre, sahte olmayan reçine zamanla kırmızıya dönmekle birlikte taze iken beyaz renkli olup tadıldığında dili yakmalıdır. Bu yöntemin işe yaramaması halinde, temiz suya döküldüğünde çözülmediğine, doğrudan dibe batarak suyu beyaza boyadığına, beyaz, temiz ve yünden yapılma bir giysi üzerine damlatılıp yıkandıktan sonra giysi üzerinde leke bırakmadığına ve süte eklendiğinde mâye²⁷ gibi davrandığına dikkat çekilmiştir (Theophrastus, 1916, s.245-247; Dioscorides, 2005, s.19-20; Strabo, 1930, s.291-293; Pliny, 1960, s.79-87; Everett, 2012, s.299-301, 373).

Reçine ve reçinenin işlenmesi ile elde edilen merhem gibi tıbbi bileşikler, kaynaklarımıza göre tartışmasız biçimde en kıymetli ilaçtır ve hükümdarlar ve hekimler tarafından talep görmektedir (Tacitus, 1962, s.185; Josephus, 1957, s.475; Pliny, 1960, s.79-87; Diodorus, 1967, s.47). Belesânın reçinesi kadar olması da dal ve meyveleri de yüksek fiyatlardan alıcı bulmuştur. Belesân kokusunu yaymasına müteakiben bitkinin sarımsı kırmızı renkli, ince, tatlı kokulu ve keskin tatlı dalları budanarak satışa çıkarılmış, yine belesân kokusuna sahip sarı, dolgun, iri, ağır, keskin tada sahip meyveleri de yüksek fiyatlardan alıcı bulmuştur. I. yüzyılda Roma'nın belirlediği rayice göre reçinenin yarım litresinin fiyatı 300 denarii²⁸ iken, dalların kilosu 6 denarii olarak belirlenmiş, bir yıla ait toplam hasadın

²² *Ficus carica*.

²³ *Prunus persica*.

²⁴ *Lawsonia inermis*.

²⁵ *Pistacia lentiscus*.

²⁶ *Lilium candidum*.

²⁷ *Coagulum*.

²⁸ Gümüş sikke.

değerinin 800.000 sestertii²⁹ olduğu kaydedilmiştir (Theophrastus, 1916, s.245-247; Dioscorides, 2005, s.19-20; Pliny, 1960, s.79-87; Everett, 2012, s.373).

Reçine göz şikâyetleri, rahim şikâyetleri, karaciğer şikâyetleri, doğum sonrası komplikasyonlar, deliryum, nefes darlığı, siyatik, nevralsi, dizüri, epilepsi, vahşi hayvanlarca ısırılma vakalarında kullanılmış, reçineden yara temizleyici, sindirici, idrar söktürücü, sarhoşluk giderici olarak faydalanılmış; meyveye plörezi, akciğer iltihabı, kalça şikâyetleri, epilepsi, baş dönmesi, kolik, vahşi hayvan ya da kuduz köpek ısırması, spazm, zor idrara çıkma ve rahim şikâyetleri hallerinde başvurulmuş; dallar hazımsızlık, zehirli hayvan ısırması, kolik, spazm ve idrar yolu şikâyetlerinde önerilmiştir. Ayrıca reçine Mithridatis (ö. MÖ 63)'in meşhur panzehirinin terkibine eklenmiş, kahve yapımında kullanılmış, dalları ile yemekler çeşnilendirilmiştir (Al-Râzî, 2015, s.64; Hunain ibn Ishâq, 1928, s.121; İbni Sina, 1998, s.105-106; Athenaeus, 1854, s.732; Strabo, 1930, s.291-293; Celsus, 1960, s.297; Celsus, 1961, s.17, 55, 57, 221; İbn Warraq, 2007, s.500; Dioscorides, 2005, s.19-20; Kahl, 2007, s.195, 219; İbn el-Beithar, 1881, s.255-257; Paulus Aegineta, 1846, s.164, 227; Şîrvânî, a.g.e, s.210; Bos, 2015, s.74). Ortaçağ'da belesân reçinesi, meyvesi ve dallarına yaygın olarak ilaç terkiplerinde yer verilmiştir. Bu terkipler, herhangi bir sağlık sorunu için hazırlanan, çok sayıda tıbbi maddenin arka arkaya sıralandığı oldukça kompleks ve anlaşılması zor yapıdadır. Adı geçen terkipler, cinsel isteksizlik, ateş, göz şikâyetleri, soğuk algınlığı, mesane rahatsızlıkları, mide ve karaciğer ağrıları gibi durumlarda kullanılmıştır (Hirowi, 1892, s.54; Chipman, 2010, s.231, 240, 249; Lev, 2012, s.151; Sâbûr ibn Sahl, 2009, s.174, 146, 173, 179, 182,216; Kahl, 2018, s.239; Bos, 2018, s.48; Bos, 2019, s.98; Kahl, 2015, s.163, 228, 323).

Ortaçağ Türk uygarlığı yazınına belesân özelinde bakıldığında; epilepsi, siyatik, nefes darlığı, felç, gut, iç organ şikâyetleri (Aydın, 2016, s.140; Gürlek, 2011, s.116; Demir, 2010, s.76; İbn-i Şerîf, 2017, s.249, 261; İshâk bin Murâd, 2016, s.25; Bereket, 2016, s.52), bel ağrısı (Gümüştam, 2009, s.254), nezle, kulunç, aşırı adet kanaması (Külcü, 2009, s.96; Aktaş, 2010, s.185), baş dönmesi (İshâk bin Murâd, 2016, s.25), baş ağrısı (Hacı Paşa, 1990, s.48), iştme sorunları, dış rahatsızlıkları (Anonim, 2013, s.102, 116), ödem (Anonim, 2001, s. 62), göz rahatsızlıkları ve ereksiyon sorunlarının tedavisinde kullanılmış, panzehir, iltihap giderici, öksürük giderici, cinsel istek arttırıcı (Kurban, 1990, s.30; Karaman, 2019, s.30; Şengün, 2017, s.518; Çil, 2021, s.259; Cavlazoğlu, 2009, s.101; Aynacı, 2014, s.199), doğum kolaylaştırıcı (Erarslan, 2018, s.118) ve ağrı kesici (Özdemir, 2018, s.90) olarak faydalanılmış, akrep ve haşere ısırılmalarına uygulanmıştır (Şîrvânî, 1999, s.213-214). Atlarda görülen kurlugan vakalarının yanı sıra (Malçok, 2015, s.66), doğum kontrolü amacıyla da başvurulmuş (Şîrvânî, a.g.e, s.213), talk işleme (Yılmaz, 2012, s.82) ile parfüm (Şîrvânî, 1999, s.248) ve şerbet yapımında yararlanılmıştır (İbn-i Şerîf, 2017, s.134).

Görüleceği üzere belesân ile ilgili yazılanların coğrafya dışındaki genel çerçevesi aşağı yukarı benzerdir. Fakat endemik olduğu kaydedilen Yahudiye'deki popülasyonun nasıl yok olduğu ve yine nasıl olupta aniden Mısır'da başka bir popülasyonun ortaya çıktığı gizemini korumaya devam etmektedir. Bir bölgedeki canlı varlığının deprem, sel ve yangın gibi doğal afetlerin yol açtığı yıkımla yahut o bölgenin iktisadi yapısını sarsmak isteyen düşman marifetiyle yok edilmesine dair örneklerin varlığını biliyoruz. Belesânın coğrafyası düşünüldüğünde yok oluşun bu nedenlerin herhangi birinden kaynaklandığını düşünmek rasyoneldir. Ancak bu Mısır popülasyonunun çıkışı ile ilgili soruyu cevapsız bırakacaktır. Sorunun cevabı ise oldukça basittir. Haçlı Seferleri nedeniyle bölgenin istikrarsız bir hale gelmesinin ardından, ekonomik değeri günden güne artan belesânın bu gücünden mahrum kalacağı sonucuna varan Mısır halifesinin³⁰ emri ile Yahudiye'deki belesân popülasyonunun tamamı sökülerek 'Ayn eş-Şems'e taşınmış ve burada 30 dönüm büyüklüğünde bir bahçe oluşturulmuştur (Abd-Allatif, 1810, s.88-90).

Yukarıda ekonomik değeri yüksek bitkilerin çevresinde bir mit oluşturulduğuna değinmiştik ve belesân ile ilgili bir dizi peygamberin adının karıştığı rivayetleri aktarmıştık. Kişiler ve mahiyet değişmekle birlikte Yahudiye'den 'Ayn eş-Şems'e göç ettirilen belesân yeni evinde yeni mitlere kavuşmuş ve bu çerçeve sayesinde bitki, ekonomik gücünün yanına politik gücünü de eklemiştir. Bunlardan en açık olanı Kazvinî (ö. 1283), Makrizî (ö. 1442) ve Suyutî (ö. 1505)'nin aktarmış oldukları, belesânın ilk defa Meryem'in oğlu İsâ'nın hem kendisini hem de bezlerini yıkadığı sudan ('Ayn eş-Şems, Güneş'in pınarı)

²⁹ Bronz sikke.

³⁰ Kaynağımız halifenin adını anmamıştır ancak bahsedilen bir Fâtîmî halifesi olmalıdır.

filizlendiği, mevcut bitkilerin bu su ile sulandığı, bu suyla sulanmayan (başka bir yere dikilen) bitkilerden reçine elde edilmesinin imkânsız olduğuna dair rivayetlerdir. Bu rivayetler belesânın anavatanı ile bağlantısını koparmakla kalmamış, Hristiyan teolojisinde önemli bir yeri olan vaftiz ritüelinin belesân yağı³¹ olmadan eksik olacağı inancını da doğurmuştur. Neticede varlıklı Hristiyan aileler reçineyi satın almak için yüksek meblağları gözden çıkarmışlar, reçinenin ederi Antikçağ'da ağırlığınca gümüş iken Ortaçağ'da ağırlığınca altın olmuştur (Abd-Allatif, 1810, s.88-90; al-Ghâfiqî, 1937, s.249-253; Sarıkaya, 2010, s.203; Gedizli, 2011, s.107).

Gelgelelim taşınma işleminden sonra Antikçağ'da yaklaşık yirmi litre olan yıllık belesân rekoltesi, 10 litreye kadar düşmüştür. Daha trajik olanı, Yahudiye'den Mısır'a taşınan bitkiler meyve vermemektedir. Neticede bitki, çoğaltılabilmesi için en efektif parça olan tohumdan mahrum kalmıştır. Olasılıkla sürgünlerden de üretilmeyen belesânın yukarıda değindiğimiz gibi önce rekoltesi dramatik bir biçimde düşmüş, 1499 yılında ise 'Ayn eş-Şems popülasyonu tamamen yok olmuştur (Abd-Allatif, 1810, s.20-22, 87; Ghâfiqî, 1937, s.249-253).

Bu çalışmada, Antikçağ ve Ortaçağ'ın birincil kaynakları kullanılarak belesânın yükselişi ve düşüşü bütün yönleri ile ele alınmıştır. Gerek Antikçağ gerekse Ortaçağ'da, etkileri bakımından modern zamanlar ile karşılaştırılamayacak kadar düşük olsa da ekonomik değerler üzerinden çatışmalar çıkmış, ayrıca postu, dişi, eti, tohumu, reçinesi, vb. özellikleri ile değerli kabul edilen bazı canlıların kontrolsüzce ticaretinin yapılmasına bağlı olarak ya tamamen soyları tükenmiş ya da önemli popülasyonları yok edilmiştir. Belesân, ekonomik değeri bulunan canlıların aşırı avlama ile aşırı toplamaya bağlı olarak ortadan kaldırılması yahut ekonomik değeri olan bir türe yer açmak için ekonomik değeri görece düşük olan yerli türlerin doğal alanlarının tahrip edilmesi gibi günümüzde çok sayıda örneği bulunan utilitarianizmin erken bir örneği olması bakımından dikkat çekicidir.

Kaynakça

Abd-Allatif (1810). Relation de l'Égypte. çev. Silvestre de Sacy. Paris: De l'Imprimerie Impériale.

Abu Mansur Muwaffak ben Ali el-Hirowi (1892). Liber Fundamentorum Pharmacologiae. haz. Abdul Achundow. Dorpat: Schnakenburg's Buchdruckerei.

Ahmad ibn Muhammad al-Ghâfiqî (1937). The Book of Simple Drugs II. ed. M. Meyerhof ve G. P. Sobhy Bey. Cairo: Government Press.

Ahmedî (2020). İskendernâme I. haz. Robert Dankoff. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Akçay, H. (1999). Ahmedî'nin İskender-nâme'si -Transkripsiyonlu Metin-. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Aktaş, E. G. (2010). Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntehab Adlı Tıp Kitabı (İncelemeMetin-Dizimli Sözlük). Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Al, Ş. B. (2010). 'Acâibül'l-Mahlûkât, Giriş, Metin, İnceleme, Dizin, Sözlük. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Anonim (2001). XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Eseri: Kitâbü'l-Mühimmât. haz. Sadettin Özçelik. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Anonim (2013). Cerrâh-Nâme. İnceleme – Metin – Dizin - Tıpkıbasım. haz. Serdar Yavuz. İstanbul: Kesit.

Aydın, Ç. (2016). Ahî Çelebi Tercemetü'l-Mûcez Fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Söz Dizimi] -Metin [1b-70a Varakları Arası] -Dizinler). Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

³¹ Günümüzde bu ritüel için *Myroxylon balsamum* gibi Yenidünya bitkileri kullanılmaktadır.

- Aynacı, M. (2014). Sultâniyye (İnceleme, Metin, Dizin). Yayınlanmamış Doktora tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kahl, O. (2018). 'Ubaidallâh Ibn Buhtîsû' on Apparent Death. Leiden: Brill.
- Al-Râzî (2015). On the Treatment of Small Children. çev. Gerrit Bos ve Michael McVaugh. London: Henry G. Bohn.
- Bos, G. (2015). Ibn al-Jazzâr's Zâd al-musâfir waqût al-ḥâdir, Provisions for the Traveller and Nourishment for the Sedentary, Book 7 (7–30). Leiden: Brill.
- Bos, G. (2018). Maimonides' On Coitus. Leiden: Brill.
- Bos, G. (2019). The Medical Works of Moses Maimonides. Leiden: Brill.
- Breslin, C. A. Y. (1986). Abu Hanifah Al-Dinawari's Book of Plants: An Annotated English Translation of the Extant Alphabetical Portion (Lexicography, Philology, Arabia, Middle East). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. The University of Arizona, Tucson.
- Cavlaçoğlu, A. (2009). Kitâb-ı Tıbb-ı Latif (1a-72a) (İnceleme-Metin-Sözlük). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) (1990). Müntahab-ı Şifâ I. haz. Zafer Önler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Celsus (1960). De Medicina I. çev. W. G. Spencer. London: William Heinemann.
- Celsus (1961). De Medicina II. çev. W. G. Spencer. London: William Heinemann.
- Chipman, L. (2010). The World of Pharmacy and Pharmacists in Mamlûk Cairo. Leiden: Brill.
- Çil, M. (2021). Mü'min bin Mukbil Sinob'i Zahîre-yi Murâdiyye (İnceleme-Metin-Dizin). Yayınlanmamış Doktora tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Demir, A. (2010). Hekim Bereket. Hulasa (1.-50. Sayfalar) (İnceleme-Metin-Sözlük). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Diodorus of Sicily (1967). Book II. çev. C. H. Oldfather. London: William Heinemann.
- Dutt, U. C. (1877). Materia Medica of the Hindus. Calcutta: Thacker, Spink Co.
- Erarslan, A. (2018). Kitâb-ı Mücerrebât. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Everett, N. (2012). The Alphabet of Galen. Toronto: University of Toronto Press.
- Gedizli, M. (2011). 'Acâibül'l-Mahlûkât, Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin, Sözlük. Yayınlanmamış Doktora tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Gümüştam, G. (2009). Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gürlek, M. (2011). İbrahim bin Abdullah'ın Cerrâh-Nâme (Alâ'im-i Cerrâhîn) Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük). Yayınlanmamış Doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Hakim İbni Sina (1998). Canon of Medicine Book II: Materia Medica. New Delhi: Jamia Hamdard.

- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî (2018). Târih-i Güzide. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hekim Bereket (2016). Hulasa. Metin – Sözlük. haz. Binnur Erdağı Doğuer. Ankara: Ürün Yayınları.
- Herodotus (1921). The Histories II. çev. A D Godley. London: William Heinemann.
- Hunain ibn Ishâq (1928). Book of the Ten Treatises of the Eye. çev. Max Meyerhof. Cairo: Government Press.
- Ibn el-Beithar (1881). Trait  Des Simples II. çev. Lucien Leclerc. Paris: Imprimerie Nationale.
- Ibn Warraq (2007). Annals of the Caliphs' Kitchens. çev. Nawal Nasrallah. Leiden: Brill.
- İshâk bin Murâd (2016). Edviye-i Müfrede. haz. Mustafa Canpolat ve Zafer Önler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Josephus (1950). Jewish Antiquities V. çev. Ralph Marcus. London: William Heinemann.
- Josephus (1957). Jewish Antiquities VII. çev. Ralph Marcus. London: William Heinemann.
- Josephus (1961). Jewish Antiquities IV. çev. Ralph Marcus. London: William Heinemann.
- Josephus (2006). Jewish Antiquities. çev. William Whiston. London: Wordsworth Classics.
- Kahl, O. (2007). The Dispensatory of Ibn at-Tilmîd. Leiden: Brill.
- Kahl, O. (2015). The Sanskrit, Syriac and Persian Sources in the Comprehensive Book of Rhazes. Leiden: Brill.
- Kahl, O. (2018). 'Ubaidallâh Ibn Buhtîsû' on Apparent Death. Leiden: Brill.
- Karaman, M. İ. (2019). Osmanlı Tıbbında İlk Bahname Örneği: Musa b. Mesud'un Bahname Tercümesi ve Modern Üroloji Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kayal, Ö. (1992). Kısas-ı Enbiyâ. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurban, F. (1990). Şirvani Mahmud, Sultâniye (Giriş – Metin – Sözlük). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Külcü, M. (2009). Cerrah Mes'ud: Hulasa (Dil Özellikleri – Metin – Dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Lev, E. & Chipman, L. (2012). Medical Prescriptions in the Cambridge Genizah Collections. Leiden: Brill.
- Malçok, E. (2015). Aristo'ya Atfedilen Anonim Baytarnâme (vr. 48b-105b) (Giriş-MetinDizin-Tıpkıbasım). Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî (1999). Tuhfe-i Murâdî. İnceleme - Metin - Dizin. haz. Mustafa Argunşah. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Theophrastus (1916). Enquiry into Plants II. çev. Arthur Hort. London: William Heinemann.
- McClintock, J. & Strong, J. (1882). Cyclopaedia of Biblical, Theological and Ecclesiastical Literature. New York: Harper & Brothers.

- Paulus Aegineta (1846). Seven Books II. çev. Francis Adams. London: The Sydenham Society.
- Pausanias (1926). Description of Greece II. çev. W. H. S. Jones. London: William Heinemann.
- Pausanias (1935). Description of Greece IV. çev. W. H. S. Jones. London: William Heinemann.
- Peck, H. T. (1898). Harpers Dictionary of Classical Literature and Antiquities. New York: Harper & Brothers.
- Pedanius Dioscorides (2005). De Materia Medica. çev. Lily Y. Beck. Olms: Georg Olms Verlag.
- Pliny (1960). Natural History IV. çev. H. Rackham. London: William Heinemann.
- Pliny (1970). Natural History V. çev. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press.
- Plutarch (1920). Lives IX. çev. Bernadotte Perrin. London: William Heinemann.
- Sâbûr ibn Sahl (2009). Dispensatory in the Recension of the 'Açudî Hospital. çev. Oliver Kahl. Boston: Brill.
- Sarıkaya, B. (2010). Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi (Giriş – Metin – Sözlük). Yayımlanmamış Doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Seçkin, N. (1991). Kıssa-i İskender (Metin, Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri). Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Strabo (1917). The Geography I. çev. Horace Leonard Jones. London: William Heinemann.
- Strabo (1930). The Geography VII. çev. Horace Leonard Jones. London: William Heinemann.
- Strabo (1961). The Geography V. çev. Horace Leonard Jones. London: William Heinemann.
- Strabo (1967). The Geography VIII. çev. Horace Leonard Jones. London: William Heinemann.
- Şemsüddîn es-Semerkindî (2020). İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfüs. çev. Yusuf Okşar ve İsmail Yürük. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şengün, M. (2017). 'Alî bin İshâk Müfredât-ı Mükellef (Giriş, Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme, Metin, Sözlük). Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Tabîb İbn-i Şerîf (2017). Yâdigâr. haz. Komisyon. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Tacitus (1962). The Histories. çev. John Jackson. London: William Heinemann.
- Theophrastus (1916). Enquiry into Plants II. çev. Arthur Hort. London: William Heinemann.
- Yılmaz, S. (2012). Risâle-i Tuhfetü'l-İhvân (Metin-İnceleme-Dizin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.